HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 4, August 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.768

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 10.05.2019 Kabul Tarihi: 26.07.2019

Atıf Künyesi: Davut Şahbaz, "Osmanlı Klasik Döneminde Yerleşme - Nüfus ve Ekonomi: Bozdoğan Kazası Örneği", *History Studies*, 11/4, Ağustos 2019, s. 1363-1380.

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE YERLEŞME - NÜFUS VE EKONOMİ: BOZDOĞAN KAZASI ÖRNEĞİ

*Settlement-Population and Economy in The Ottoman Classical Period: Example of
Bozdoğan*

Dr. Davut ŞAHBAZ

ORCID No: 0000-0002-5303-3493

Volume 11
Issue 4
August
2019

Öz: Bu çalışmada Batı Anadolu bölgesinde yer alan Aydın sancağına bağlı Bozdoğan kazasının 15 ve 16. yüzyıllardaki soyo-ekonomik durumu incelenmiştir. Bu bağlamda farklı tarihlerde tanzim edilen tahrir kayıtları incelenmiş olup, tahrirlerin düzenlendikleri zaman aralığı zarfında kazanın nüfus, yerleşme ve iktisadi faaliyetlerindeki farklılaşmalar gözlemlenmiştir. Özellikle tahrir defterlerinden hareketle 15 ve 16. yüzyıllarda Bozdoğan kazasını meydana getiren köyler, mezraalar, vakıflar ve oymakların durumları ortaya konarak, kazada yetiştirilen ürünler ile bunlardan alınan vergiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Aydın, Bozdoğan, Nüfus, Yerleşme, Ekonomi.

Abstract: In this study, the socio-economic status of the Bozdoğan sub province of Aydın sanjak in the in Western Anatolia during the 15th and 16th centuries were investigated. In this context, Tahrir Registers, which were prepared on different dates, were examined and differences in population, settlement and economic activities of this sub province were observed within the time period where the Tahrirs were arranged. Especially in the 15th and 16th centuries, the situation of villages, hamlets, foundations and communities in the Bozdoğan sub province were mentioned, and also the growing crops in the sub province with the taxes taken from them were discussed.

Keywords: West Anatolia, Aydın, Bozdoğan, Population, Settlement, Economy.

Giriş

Günümüzde Aydın ilinin önemli ilçelerinden biri olan ve il merkezinin yaklaşık 80 km. güneydoğusunda yer alan Bozdoğan; kuzeyde Nazilli, Yenipazar, batıda Çine, doğuda Karacasu ilçeleri, güneyde Muğla, güneydoğuda ise Denizli vilayetleriyle komşudur. Madranbaba dağının kuzeydoğu eteklerinde kurulmuş olan ilçe merkezinin denizden yüksekliği 200 m. olup, kapladığı alan 849 km² dir. Engebeli bir yapıya sahip olan ilçenin yüzey şekillerini, Madranbaba (1792 m.) ve Karıncalı (1699 m.) dağları oluşturmaktadır. Bu yükseltilerin dışında küçük volkanik kökenli tepelere de tesadüf edilmektedir. Öte yandan ilçenin önemli akarsularından Akçay ve kollarının oluşturduğu, Akseki köyünde yaklaşık 5-6

· Bu makale XVI. Yüzyılda Bozdoğan Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı adlı yüksek lisans tez çalışmasından meydana getirilmiştir.

km. uzunluğunda, 20 m. derinliğinde vadi yarıları ile Derğirmenbükü köyünün batısında 50 m. derinliğinde Akyar vadi yarıları ilçenin yüzey şekillerini oluşturmaktadır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ilçede, yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Maki bitki örtüsüyle kaplanan ilçede, Madranbaba ve Karıncalı dağlarının belli kesimlerinde ormanlık alanlar yer almaktadır. Diğer yandan ilçenin akarsu şebekesini Akçay ırmağı ile bunun kolları olan Asma ve Deliçay nehirleri oluşturmaktadır. Günümüzde genellikle dağ eteklerine kurulmuş 45 köyden müteşekkil olan Bozdoğan ilçesinde nüfus, Akçay vadisinin çizmiş olduğu yay boyunca ve dağ eteklerinde çok yoğun, yüksek kesimlerde ise yok denecek kadar azdır.¹

Erken dönemlerden itibaren çok sayıda kültür ve medeniyete ev sahipliği yapan Bozdoğan'ın içinde bulunduğu Batı Anadolu bölgesi, özellikle Lidyalıların, Perslerin, İskenderin, Bergama krallarının, Romalıların ve Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir. Zikredilen bölge Anadolu'nun fethi sırasında Selçuklu idaresine girse de 12. yüzyıl başlarında Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Bir süre iki devlet arasında el değiştiren bölge 1282 yılında Menteşe Bey'in akınları sonucu kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Anadolu Selçuklularının dağılması sırasında Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in elinde kalan bu yerler, 1309'a doğru Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirilmiştir. Ardından Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılan Aydın ve çevresi, Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Aydınoğulları egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da siyasi birliği yeniden sağlamasının ardından 1426 yılında II. Murad döneminde ise kesin bir şekilde Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.² Bozdoğan ilçe merkezinde ilk yerleşmelerin ne zamandan itibaren ortaya çıktığı konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak yapılan kazılarda Kavaklı köyü yakınlarında Arya devletinin Bargasa şehri, Yazıkent ve Koyuncular köyü yakınlarında Neopolis şehri kalıntılarına rastlanmıştır. Ayrıca Körteke köyü sınırları içerisindeki Körteke kalesinin Romalıların devrine özgü olduğu söylenmektedir.³

Bozdoğan'ın 1280'li yıllarda Madran dağının eteğinde yer alan küçük bir tepe üzerinde kurulduğu tahmin edilmektedir.⁴ Bu yıllarda Anadolu'nun bazı bölgelerini ele geçirmeye başlayan Türk boyları yöreyi Bizanslılardan alarak askeri maçlarla geliştirmişlerdir. Buraya yerleşen Doğanbeyli yahut Bozdoğanlı oymaklarının, geçit özelliği gösteren Bozdoğan ve çevresini muhafazaya memur edilmeleri bahsi geçen ilçenin kuruluşu hakkında bir ipucu vermektedir.⁵ Bozdoğan'ın kuruluşuna dair bir başka rivayette şu bilgiler verilmektedir. *“Öncelikle yöreye gelen Türk boyları günümüzde Bozdoğan'ın mahallelerinden biri olan Eymir'e yerleşmişlerdir. Eymir'e yerleşen Türk boyunun beyi, Boz Bey kendine bağlı obalarla birlikte buradan göç ederek Madran Dağı'nın eteklerine yerleşmiştir. Boz Bey'le birlikte Doğan Bey de onun yerleştiği tepenin tam karşısındaki Hıdırbaba tepesine yerleşmiştir. Boz Bey'in bayraktarı Madran Babadır. Doğan Bey'in bayraktarı ise Hıdır Babadır. Ayrıca bu ikisinin zamanın evliaları olduğu tahmin edilmektedir. Boz ve Doğan beylere bağlı bu aşiretlerin yaz aylarında Madran dağı eteklerindeki otlaklara gelmiş oldukları, kışın ise Büyük Menderes ovalarına indikleri söylenmektedir”*⁶ şeklinde anlatılmaktadır. Bu çerçevede kazadaki

¹ Günümüzde Bozdoğan İlçesi'nin coğrafya, nüfus ve ekonomisi için bkz. Ramazan Özey, “Bozdoğan'ın Doğal Coğrafyası”, *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S. 12, İstanbul, Ocak-2006, s. 1-14; Aynı Yazar, “Bozdoğan'ın Beşeri Coğrafyası”, *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S. 15, İstanbul, Ocak-2007, s. 1-36; Aynı Yazar, “Bozdoğan'ın Ekonomik Coğrafyası” *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S. 16, İstanbul, Temmuz-2007, s. 1-42.

² Bölgenin tarihi için bkz. Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, Ahmet İhsan Basım Evi, Aydın 1936, s. 40-112; *Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın*, 1973 İl Yıllığı, s. 1-5; Feridun M. Emecen, “Aydın”, *DİA. C. IV*, İstanbul 1994, s. 235; Besim Darkot-Mükrimin Halil Yinalç, “Aydın”, *MEB. İA, C. II*, İstanbul 1994, s. 61.

³ *Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın*, 1973 İl Yıllığı, s. 47, 48.

⁴ Ramazan Özey, “Bozdoğan'ın Beşeri Coğrafyası”, s. 27.

⁵ Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, *a.g.e.*, s. 255.

⁶ Ramazan Özey, “Bozdoğan'ın Beşeri Coğrafyası”, s. 27, 28.

sokakların şekli, evlerin ve dükkânların biçimi ve genel görünümü ortaçağ devrinin orijinal niteliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla, Bozdoğan kasabasının M.S. 13. yüzyılda Türkler tarafından kurulduğunu söylemek mümkündür.⁷

Bozdoğan'ın sosyal ve iktisadi durumuna geçmeden önce Bozdoğan adı hakkında kısa bir değerlendirme yapmak, kazanın sosyo-kültürel alt yapısını ortaya koyması açısından önemlidir. Buna göre sözlükte bir doğan cinsi, doğan başlı çomak ve topuz gibi anlamlara gelen Bozdoğan, silahın icadından evvel askerlerin kullandığı gürzün Türkçe adı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca çeşitli kaynaklarda bu tür harp aletlerine topuz veya şerper de denilmektedir.⁸ Bu tanımdan hareketle zikredilen silahı kullanmada mahir olan Türk oymaklarına ya da beylerine Bozdoğan adı verilmiş olmalıdır. Diğer yandan özellikle doğadaki yırtıcı ve asil hayvan adlarının Türkler tarafından şahıs adı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu şahıs adları da bir süre sonra bir oymağın genel adına dönüşebilmektedir. Nitekim Anadolu'da beylerin isimleriyle anılan çok sayıda konargöçer yer almaktadır.⁹ Yine Karayülük Osman Bey devrindeki emirlerden birinin adı da Bozdoğan idi.¹⁰ Buna göre Batı Anadolu bölgesine gelmiş Türk boyları yerleşik hayata geçmek suretiyle idari teşekküller meydana getirmişler ve bu idari teşekküllere de kendi adlarını vermişlerdir. Bundan mütevellit Bozdoğan kazası, Oğuz boylarının bir kolu olan Bozdoğanlı veya Doğanbeyli oymağının yerleşme merkezi olmasından ötürü bu ismi almıştır denilebilir.¹¹

Diğer yandan Bozdoğanlı oymağına mensup Köseli oymağının İçel sancağına, Karahacılı, Kürekçileri, Tekeli, Melmenci (Melemenci), Aladdinli, Yolalı Oğlu, Keşşef Oğlu oymakları da Aydın'a yerleşmişlerdir.¹² Ayrıca 16. ve 17. yüzyıllarda Bozdoğan Yörükleri adında bir konargöçer teşekkülün İçel başta olmak üzere, Akdeniz bölgesinin muhtelif bölgelerinde faaliyet gösterdiği araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.¹³ Yine 16. yüzyılda kazada Eymir, Yiva, Çavdar, Kulağuz gibi isimlerle anılan köylerin bulunması Türk boylarının bölgenin iskânına büyük katkı sağladığını göstermektedir (bkz. tablo 1). Ayrıca 1936 yılında yayınlanmış *Aydın İli Tarihi*'inde, Bozdoğan kazasında yer alan 52 köyün 22'sinin oymak adı olduğu belirtilmiştir. Bu köyler Alamut, Eymir, Bekirli, Deliler, Sipahiler (Sipahi Uşağı),

⁷ Asaf Gökbek, Hikmet Şölen, *a.g.e.*, s. 255; Rengin Ataman, *XIX Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006, s. vii.

⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, TDK, Ankara, 2010, s. 146; Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. Fasikül*, MEB, İstanbul 1983, s. 241. Ayrıca bkz. Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda İçel ve Çevresinde Bozdoğan Cemaati*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 25, 26.

⁹ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 127.

¹⁰ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Yılında Şahıs Adları I*, TDAV. İstanbul, 1999, s. 267; Erk Yurtseven ise Bozdoğan'ı kişi adı olarak ifade etmiştir. Aynı Yazar, *Türkçe Adlar Derlemesi*, TDAV. İstanbul, 1997, s. 36.

¹¹ Asaf Gökbek, Hikmet Şölen, *a.g.e.*, s. 255; Ramazan Özey, "Bozdoğan'ın Doğal Coğrafyası", s. 1; Aynı Yazar, "Bozdoğan'ın Beşeri Coğrafyası", s. 27, 28.

¹² Asaf Gökbek, Hikmet Şölen, *a.g.e.*, s. 255. Aynı yazar "Anadolu Beylerbeyi Şahsuvar oğlu Mehmet Paşaya gönderilen 1126 tarihli fermana (Kıbrıs'a sürülen Yörüklerin sefine reislerini öldürerek gemilerden kaçtıkları cihetle bunları tekrar yerlerine iadeleri için Aydın ve Menteşe sancakları muhassılı emvali Hacı Mehmed Ağa ile Bodoğanlı cemaati memur edildikleri yazılı olduğuna göre Bozdoğanlı cemaatinin çok evvel Aydın İline yerleşmiş ve Bozdoğan kasabasını da tesis etmiş olduklarına inanmak lazımdır" demiştir.

¹³ Bozdoğan Yörüklerinin dağıldıkları sahalara için bkz. Alpaslan Demir, *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2012; Aynı yazar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bozdoğan Cemaatlerinin Demografik ve Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma," *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyum Bildirileri*, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 89; Aynı Yazar, "1722 Tarihli Tahrire Göre Bozdoğan Yörüklerinde Şahıs Adları", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C. II, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2016, s. 291-294.

Arablı, Kamışlar, Karaahmedler, Kızıldağı, Kızılcağ, Kılavuzlar, Koyuncular, Koyunlu, Kemer, Kote, Güney, Manamak, Yaka, İlhan, Çavdar, Hamzabalı ve Karaçakal'dır.¹⁴

Öte yanda 1485 yılında tanzim edilen tahrirde, Bozdoğan'ın bir diğer adının *Bazarköy* (*nefs-i Bozdoğan ki Bazarköy dahi derler*) olduğu ayrıca vurgulanmıştır.¹⁵ Bozdoğan'a Bazarköy denmesi, kazanın yakınlarında büyük bir pazarın kurulduğunu göstermektedir. Nitekim Evliya Çelebi eserinde böyle bir pazarın kurulduğuna işaret etmiş ve eserde, Sovulmaz dağı ile Sovulmaz nehri kenarında bir gün bir gece süren, büyük bir pazar olur ve Sovulmaz nehri, Bozdoğan nehrinin başıdır der.¹⁶ Yine Evliya Çelebi Bozdoğan kazası hakkında "*Bu dahi Aydın Sancağı'nda yüz akçe ve gâhice yüz elli akçe ile sadaka kazalarındandır. Bunda dahi kasaba yoktur. Ancak iki yüz elli haneli bağ u bağçeli, bir camii ve bir hânı ve yedi dükkân-ı ehl-i hirefkânı erbabı var. Bunda dahi hafta pazarı durur*" demiştir.¹⁷

1. 15 ve 16. Yüzyıllarda Bozdoğan Kaza Merkezinde Nüfus ve Yerleşme

Bozdoğan'ın sosyal ve ekonomik yapısı hakkındaki ayrıntılı bilgileri ilk olarak 1485 tarihli defterden öğreniyoruz. Bu deftere göre Bozdoğan, Anadolu eyaleti içerisinde Aydın sancağına bağlı bir nahiye¹⁸ konumundaydı. Ayrıca bu tahrirde Ortasiyye ismiyle anılan bir başka nahiye de Bozdoğan'a bağlı olarak kaydedilmiştir (*Nahiye-i Ortasiyye tabi Bozdoğan el mezbur*).¹⁹ 1529-1530 tarihli tahrirlerde ise Ortasiyye'nin nahiye hüviyeti ortadan kaldırılmış ve Bozdoğan'a kaza statüsü verilerek tek merkez haline getirilmiştir.²⁰ Kaza olarak vasıflandırılan Bozdoğan'a 1513 yılında Mevlana Mehmed, 50 akçe maaşla kadı tayin edilmiştir.²¹

Osmanlı şehirleri tahrirlerde genellikle "nefs", "kasaba" veya "şehir" olarak ifade edilmiştir.²² Bozdoğan'ın kaza merkezi ise 1478 ve 1573 yıllarında "Nefs-i Bozdoğan" ifadesiyle nitelenmiştir. Fakat 1529/1530 tarihli mufassal ve icmal defterlerinde "karye" şeklinde tabir olunduğu görülmektedir.²³ Muhtemelen bu duruma kaza merkezindeki iktisadi

¹⁴ Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁵ BOA. TD. nr. 8, s. 327.

¹⁶ Evliya Çelebi Denizli'den Muğla'ya doğru yola çıktığında Kızılcağbörklü Köyü'ne, oradan da batı tarafına doğru beş saatte Sovulmaz Pazarı adlı yere ulaşır. Müellif burayı "*Sovulmaz dağıyla nehr-i Sovulmaz kenarında bir gün bir gece azim pazar olur. Ve bu nehr-i Sovulmaz, nehr-i Bozdoğan'ın başıdır. Kim inip Bozdoğan kazası kasabası içinden cereyan ederek Köşk şehri önünde nehr-i Menderes'e mahlut olur. Ve Sovulmaz pazarı mahalli Menteşe hâkidir. Andan garba giderken Davaz sahrasının ta vasatında kırk ab-ı hayat pınarlar kaynayıp cereyan ederek Sovulmaz deresine varır karışıp, andan nehr-i Bozdoğan olur ve Kırkpınar'ı ubur edip bir saatte*" şeklinde anlatmıştır. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C.9, s. 103; Ayrıca bkz. Osman Nuri Akbulut, *Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılamamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla, 2008, s. 159.

¹⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C.9, s. 96.

¹⁸ "*İdari ve coğrafi sınırlarla çevrili bölgelere taksim olunmuş ve aynı hususiyete sahip bulunan köylerden müteşekkil idari bölgeye nahiye denir. Ancak nahiye tabiri sadece yukarıdaki gibi bir kazanın parçasını değil aynı zamanda muhtelif şekillerde de kullanılmaktadır. Bu tabir bazen bir livayı bazen de bir livanın parçasını, hatta İstanbul misalinde olduğu gibi üç dört mahalleden mürekkep bir semti veya camii muhitini de ifade etmektedir.*" Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 2013, s. 110.

¹⁹ BOA. TD. nr. 8, s. 319, 338.

²⁰ BOA. TD. nr. 148, s. 596; Kaza: Belli bir köy grubunu iktisadi, kültürel ve coğrafi bakımdan kendisine bağlamış ve buraların adli ve idari işlerinin yürütüldüğü yerlere denilmektedir. Hükümet merkezi olarak kabul edilen bu yerlere sultan birer kadı tayin ederdi. Bu gibi yerlerde, çarşı-pazarlar, dükkânlar, medreseler, imarethaneler, tekkeler, hanlar, hamamlar, camiler ve türbeler bulunur. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 401, 402.

²¹ TSA. nr. 929, (Kadı Tevcih Defteri), v. 5b; İdari taksimat için bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.180; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 127, 136, 155, 187.

²² İsmail Kıvrım, *Taşova-Erbaa, Yerleşme, Nüfus ve Ekonomi (15 ve 16. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 45.

²³ BOA. TD. nr. 8, s. 327; BOA. TD. nr. 148, s. 596; BOA. TD. nr. 166, s. 470.

faaliyetlerin sanayiden ziyade, tarım ürünlerine dayanması sebep olmuştur. Tahrirlerde Aydın sancağına bağlı bir kaza olarak görülen Bozdoğan, esasen sahip olduğu nüfus ve yerleşme özellikleri bakımından diğer kazalardan ayrılmaktadır. Çünkü Osmanlılar genellikle nüfusça kalabalık, yüzölçümü bakımından geniş yerleri kaza merkezi olarak seçmişlerdir. Bu bağlamda Halil İnalcık, 15. yüzyılın ilk yarısında Arnavutluk'la ilgili yaptığı değerlendirmede, 150-200 vergi mükellefine sahip olan bir yerleşimin, her halükarda bir kasaba sayılması gerektiği üzerinde durmuştur.²⁴ Suraiya Faroqhi ise 400-1000 arasında vergi nüfusu bulunan yerleri kasaba olarak değerlendirmiştir.²⁵ Ona göre bir yerin kent ya da kasaba olabilmesi için bir sancakbeyi ya da kadının bulunması gereklidir. Ayrıca pazar faaliyetleri ve ilgili vergilerin varlığı kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler ile nüfusun önemli bir kısmının geçimini tarım dışı uğraşlarla kazandıkları ortaya konulmalıdır.²⁶ Dolayısıyla ekonomisi tarıma dayalı ve nüfus bakımından küçük bir yer olan Bozdoğan'ın neden kaza merkezi seçildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bozdoğan'ın kaza merkezi seçilmesinde sayılardan çok işlevsel özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Bozdoğan'ın, etrafında bulunan köylere oranla daha merkezi ve ulaşılabilir bir konumda olması ve yukarıda belirtildiği gibi askeri amaçlarla geliştirilmesi kaza merkezi seçilmesinde etkili olmuştur. Yoksa Bozdoğan kazasında, kaza merkezine oranla daha kalabalık ya da aynı seviyede köyler bulunmaktadır (bkz. tablo 1). Nitekim 1478 yılında Ortasiyye ile birlikte nahiye olarak kaydedilen bu yerin, bir sonraki tahrirde bahsi geçen nahiyeyi de içine alarak kaza haline getirilmiş olması iddiamızı destekler niteliktedir. 1485, 1529 ve 1530 yıllarında tanzim edilen tahrirlerde herhangi bir mahalleye tesadüf edilmeyen Bozdoğan'da, 1573 yılında Yenice adıyla bir mahalle vücuda getirilmiştir.²⁷ Ancak zikredilen mahallenin bir nüfus artışından ziyade, ayrı bir cami veya mescide sahip olunması veya vergilerin daha rahat toplanması amacıyla kurulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde mahalleler, genellikle isimlerini bir camiden veya mahallenin en eski yerleşimcisi durumundaki şahıstan ya da mahallenin içinde barındırdığı iktisadi faaliyetten alırken,²⁸ Yenice mahallesinin adının ise hangi saiklerle verildiği bilinmemektedir.

Bozdoğan kasabasında 1478 yılında 96 vergi nüfusuyla birlikte 26 mücerred yaşamaktadır. Vergi nüfusunun 26'sı çift, 3'ü nimçift, 43'ü bennak ve 22'si kara idi.²⁹ 1529 yılında kasabada 99 hane ve 7 mücerred bulunurken, hanelerin 5'i çift, 30'u nimçift, 64 bennak idi. Ayrıca bu tarihte 2 imam ve 1 müezzin bulunmaktaydı. Ancak imamlardan biri hacı, bir diğeri nimçift statüsünde toprak tasarruf etmekteydi. Yine Bozdoğan kasabasında muaf kategorisinde değerlendireceğimiz 11 sipahizade, 1 pir-i fani yer alırken, 8 nefer de çeltikçi olarak belirtilmiştir. Ancak çeltikçiler de bennak ve nimçift vasıflarıyla toprak tasarruf etmektedirler.³⁰ 1573 yılında ise Yenice mahallesi ve sipahilerle birlikte Bozdoğan kasabasında toplam 113 nefer yaşamaktadır. Bu neferlerden 49'u hane, 26'sı mücerred idi. Hanelerin 8 çift, 12 nimçift,

²⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2006, s. 103.

²⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 15.

²⁶ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 12, 13; Aynı Yazar, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 104.

²⁷ KKA. TD. nr. 144, v. 268b, 269a.

²⁸ Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 20, Kış-2012, s. 187.

²⁹ BOA. TD. nr. 8, s. 327-329; Aydın kanunnamesinde "Reayadan resmi çift mart ayında alınur. Temam çiftlikden otuz üç akçe, nimçiftiden on altı buçuk akçe ve bennakdan on iki akçe ve karadan altışar akça alınur. Ve atası yanında olan reayanın mücerred oğullarından resm alınmaz..." "ve çiftlik babında mikdar has yerden altmış dönümdür. Ve mutavassıt-ül-hal olan yerden seksen dönümdür. Ve edna yerden yüzotuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftliktir. Öylece itibar olunur." Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 6, 8; Raiyyet Rüşumu için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, 1993, s. 31-66.

³⁰ BOA. TD. nr. 148, s. 596, 597.

29'u bennak olarak ifade edilmiş, ancak 14 neferin statüleri belirtilmemiştir. Yine kazada muaf olarak belirtilen 21 sipahizade, 1 pir-i fani ve 1 muhassıl bulunmaktadır.³¹ Bozdoğan kazasının merkezi, küçük bir kasaba hüviyetine sahip olduğu için burada sanayiden ziyade zirai üretimin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Zira Evliya Çelebi kasabada sadece 7 dükkân bulunduğunu söylemiştir. Buna göre Bozdoğan kasabasında buğday, arpa, milas, çavdar, susam, nohut, bakla, pamuk, piyaz, kendir, kenevir, kestane, çeltik gibi zirai ürünler yetiştirilmektedir. Yetiştirilen bu ürünlerden ve diğer vergi kalemlerinden 1485 yılında 27.714, 1529 yılında 49.850, 1573 yılında ise 49.805 akçe tahsil edilmiştir.³²

Bozdoğan kasabasında ayrıca bir “*Vakf-ı Camii ile Vakf-ı Zaviye-i Ecice*” adında iki vakıf bulunmaktadır.³³ Öte yandan 1529 ve 1573 yıllarında bahsi geçen kasabada pazarların kurulduğuna delalet eden 1.200 akçelik bac-ı bazar vergisine tesadüf edilmiştir. Yine küçük işletmeler statüsünde değerlendirebileceğimiz bir adet tahunhane ve ding değirmeninin yanı sıra su değirmenleri de bulunmaktadır.³⁴ Her ne kadar Bozdoğan kasabası 1529-1530 yıllarında “karye/köy” olarak ifade edilse de sahip olduğu sosyal ve ekonomik müesseseleri, sanat ve meslek erbabı ile küçük bir şehir görünümündedir. Bu itibarla Osmanlı belgelerinin diliyle söylemek gerekirse Bozdoğan kasabası “*cuma kılınur, bazar durur*”³⁵ bir yerdir.

Bozdoğan kazasının genelinde biri imaret, ikisi camii ve dördü zaviye olmak üzere toplam yedi vakfın kurulduğu görülüyor. Bu vakıflardan ilki Karahisar’a bağlı *Merhum Ahmet Paşa imareti* olup, bu imarete hâsılı 10.074 akçe olan Bolan? isminde bir köy vakfedilmiştir. Vakıflardan ikincisi camii vakıflarındır ki, mezkûr kazada iki camii vakfı yer almaktadır. Bu camii vakıflardan biri Kalubeglü köyüne bağlı olup vakfa, geliri 1.000 akçe olan bir de hamam tahsis edilmiştir. Camii vakıflarının diğeri ise Bozdoğan nefsinde bulunur ki, adı geçen vakfa 500 akçelik bir mezraa ve bir değirmen verilmiştir. Bozdoğan kazasında bulunan vakıflardan üçüncüsü zaviyelerdir ki, mezkûr kazada dört adet zaviye tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Dirikcik köyüne bağlı *Ahi Şatır Zaviyesi* olup, zaviyeye hâsılı 550 akçe olan yedi dönümlük bir bağ tahsis edilmiştir. İkinci zaviye Ortasiyye bağlı *Ahi Şatır Zaviyesi*’dir. Bu zaviyeye 500 akçelik bir çiftlik verilmiştir. Üçüncü zaviye, bir kıt’a bağ tahsis edilen Hadigane? köyüne bağlı *Şeyh Kurd Zaviyesidir*. Dördüncü zaviye ise Bozdoğan nefsinde bulunan *Ecice Zaviyesidir* ki, bu zaviyeye senelik 360 akçelik bir zemin vakfedilmiştir.³⁶

2. Bozdoğan Kazası Kırsalında Nüfus ve Yerleşme

Coğrafyacılar, genel hatlarıyla yerleşme kavramını geçici ve daimi olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Özellikle bütün bir yıl boyunca faaliyet gösterilen şehir, kasaba, köy gibi yerleri daimi yerleşmeler, geçici bir süre için konaklanan yayla, kışla, mezraa, oba, dam, ağıl vb. yerleri geçici yerleşmeler olarak belirlemişlerdir.³⁷ Dolayısıyla Bozdoğan kazasının yerleşim birimlerini “*Nefs-i Bozdoğan*” olarak nitelenen kaza merkezi ile bu merkez etrafında toplanan köyler ve mezraalar oluşturmaktadır. İktisadi yapısı tarım ve hayvancılığa dayanan köy ve mezraalar, Osmanlı idari taksimatının en kalabalık birimini meydana getirmektedir. İktisadi faaliyetlerin tarım ve hayvancılığa dayandığı üzerinde yaşayanların toprakla organik bir bağ

³¹ KKA. TD. nr. 144, v. 268b, 269a.

³² BOA. TD. nr. 8, s. 327-329; BOA. TD. nr. 148, s. 596, 597; KKA. TD. nr. 144, v. 268b, 269a.

³³ BOA. TD. nr. 166, s. 472.

³⁴ BOA. TD. nr. 148, s. 596, 597; KKA. TD. nr. 144, v. 269a.

³⁵ Osman Gümüşçü, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, TTK, Ankara, 2001, s.75.

³⁶ BOA. TD. nr. 166, s. 472.

³⁷ Osman Gümüşçü, a.g.e, s. 24; Yerleşme için ayrıca bkz. Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme C. I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 199; Aynı Yazar, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler Problemler ve Metot”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.XI, 1954, s. 1.

kurduğu daimi yerleşmelere köy denilirken,³⁸ bir yerin köy sayılabilmesi için oraya bir hanenin yerleşmiş olması dahi yeterliydi. Bir köyün var olabilmesi için köy nüfusunu geçindirebilecek tarım arazisine, hayvanlarını otatabileceği otlak ve çayırlara, harman yerlerine, çeşmelere ve mezarlıklara ihtiyaç duyulmaktaydı.³⁹

Tanımı hakkında tam bir fikir birliği sağlanamayan mezraalar; ekinlik statüsünde bulunan ve ahalisi dağılmış eski yerleşmeler olduğu gibi geçici iskân merkezleri olarak da nitelenmektedir. Mezraaların geçici iskân merkezi olma özelliği, onları köylerden ayırırken, bu alanlar köy halkı ve konargöçerler tarafından ekinlik olarak kullanılmaktadırlar. Öte yandan köy ve mezraaları birbirinden ayırt eden en belirgin özellik ise yerleşik nüfustur. Buna göre ahalisi dağılmış halî ve harap köyler mezraa statüsünde, yerleşik nüfusun bulunduğu mezraalar ise köy statüsünde kaydedilebilmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla bu tanımlar her zaman köy ve mezraaları tam anlamıyla karşılamamaktadır. Buna göre hiç yerleşme izi görülmeyen mezraalarda nüfus kaydedilirken, nüfusun olmadığı bir yerde üretimin devam ettiği görülmektedir. Örneğin Bozdoğan kazasına bağlı Anamrud, Eksenlü, Kirnez köylerinde nüfus bulunmazken, üretimin devam ettiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak İlaldı, Hacıyahşi ve Türkeri mezraalarında ise nüfus kaydedilmiştir.⁴¹ Tabloda ise kaza genelindeki köylerin nüfus ve vergi hâsıllarına dair bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir.

Bozdoğan Kazası Kırsalı						
Köyler	1478		1529		1573	
	Neferen	Hâsıl	Neferen	Hâsıl	Neferen	Hâsıl
Ada	6	6.274	15	6.000	14	13.000
Alihanlu	20	3.304	32	3.650	47	6.000
Altuntaş tabi Kazanderesi	x	X	x	x	19	x
Anamrud ve Karaçadır	x	532	25	12.085	17	20.557
Ara	6	1.479	x	15.230	x	21.000
Ayakösten (Kavaklu)	30	2.900	88	33.300	84	38.788
Beci	12	6.948	7	x	13	2.911
Bayezidlü	15	3.385	19	5.175	30	10.000
Çalışlu	26	5.000	25	9.998	48	20.000
Çavdar	19	1.455	58	9.503	22	15.078
Çayka(nd. Karayahılar)	x	X	x	x	18	x
Çeltükçü	51	1.520	56	8.000	57	8.900
Çulluyan	6	3.859	18	9.745	29	10.700
Kasablu	x	X	x	x	9	x
Dirkicik	44	5.279	64	7.075	117	17108
Doğancılı	47	3.834	100	16.272	49	x
Doğancılar	x	1.505	x	x	18	x

³⁸ Üçler Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Saib (Afyonkarahisar) Sancağı, TTK, Ankara, 2013, s. 83.

³⁹ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi C.I 1300-1600, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 225.

⁴⁰ Üçler Bulduk, a.g.e, s. 83; Mezraalar için ayrıca bkz. Halil İnalcık, a.g.e, s. 210.

⁴¹ BOA. TD. nr. 8, s. 320, 321, 344, 345, 349; BOA. TD. nr. 148, s. 603, 606; KKA. TD. nr. 144, v. 277b, 284a, 285b.

Osmanlı Klasik Döneminde Yerleşme - Nüfus ve Ekonomi: Bozdoğan Kazası Örneği

Donduran	16	1.680	37	7.030	99	10.800
Eksenlü	x	1.085	x	2.600	x	400
Elekci	6	1.384	17	1.999	11	2.000
Erdenli	x	X	x	x	8	x
Eymür	36	2.773	41	9.730	50	9.730
Haydere	112	21.648	105	16.000	65	19.006
İlyaslu	6	669	x	x	x	x
İlyaslu ve Muradlu	x	X	19	16.698	5	19.485
Kalubeglü	48	X	118	33.675	156	40.000
Karaçadır	13	3720	x	x	x	x
Kasablu	x	X	x	x	9	5.758
Kasım Köyü	x	X	34	x	38	6.000
Kathıç	59	7.162	64	7.550	111	15.294
Kazanderesi	98	28.712	74	7.654	41	7.654
Kedve (nd. Yenice)	56	6.388	52	12.896	54	17.928
Kırnez	3	891	5	2.920	x	8.328
Kulağuz	x	X	x	x	57	27.736
Kulağuzlu	x	X	x	x	15	x
Muradlu	x	460	x	x	x	x
Ortasiyye	62	15.375	109	13.256	124	13.256
Piskübi	32	5.911	x	x	x	x
Piskübi ve Yiva Köy	x	X	67	21.093	57	25.000
Seyfelü	25	5.473	13	8.915	x	16.085
Sidre	133	11.460	193	7.814	84	7.815
Yenicelü	x	X	5	2.059	9	3.000
Ziyaretli	x	X	x	x	46	x
Toplam	987	162.065	1.460	307.922	1.630	439.317

Tablo 1: 1478, 1529 ve 1573 Yıllarında Bozdoğan Kazası'na Bağlı Köylerin Neferen Sayıları ile Vergi Hâsılları.

Burada nüfus hesaplanırken herhangi bir formül⁴² kullanılmamış, tahrirlerde yer alan gerçek neferen sayıları verilmiştir. Tabloya göre Bozdoğan kazasında yaşayan nüfusun büyük

· Tahrir kayıtlarında köy olarak ifade edilen Donduran, Evliya Çelebi tarafından kasaba olarak vasıflandırılmıştır. Burayla alakalı Çelebi Evliya “*Evsâf-ı Kasaba-i Donduran: Üzüm pekmezi Ayıntap pekmezi gibi donduğu için “Donduran” derler. Kutular ile pekmezi gayet meşhurdur. Ve Aydın Sancağı hâkinde hasdır ve yüz elli akçe kazadır. Yeniçeri serdari vardır, amma kethüdası yoktur. Yüz hane ve bir cami ve müte’addid mesadıcıları vardır. Amma hân u hamamı ve çarşı-yı bazarı yoktur. Lakin azim hafta pazarı olur. Ve bunun dahi bağ u bahçesi cihanı müzeyyen etmiştir*” demiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.9, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Donkoff, Y.K.Y, İstanbul, 2005, s. 96.

· Burada Doğançılı, Erdenli ve Kulağuz köylerinin toplam hâsılları birlikte verilmiştir.

· Burada Sidre, Kulağuzlar, Dolancılar, Çayka nd. Karayalılar ve Ziyaretli köylerinin toplam hâsılları birlikte verilmiştir.

⁴² Tahmini nüfus hesaplamasında, araştırmacıların kullandığı bazı formüller şunlardır. Ömer L. Barkan: Hanex5, Mehmet Öz: Hanex5+mücerred, Cohen-Levis: Hanex6, Cooc: Hanex4,5 ve neferx3, Göyünç-Lowry: hanex5, Russell: Hanex3,5, Jennings: Hanex3 ve 3,5 katsayılarını kullanırken, Sureyya Faroqhi, Elibüyük ve Arıkan gibi araştırmacılar doğrudan vergi nüfusunu kullanmışlardır. Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. XXXII, Mart 1975, s. 331-348; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 22, 1991, s. 429-439; Osman Gümüşçü, *a.g.e*, s. 146.

bölümünün kırsal kesimde yaşadığı tespit edilmiştir. Buna göre kaza kırsalında 1478 yılında toplam 987, 1529 yılında 1.460, 1573 yılında ise 1.630 neferen yer almaktadır (bkz tablo 1). Bu veriler çerçevesinde 1478-1529 yılları arasında %48'lik bir neferen artışı söz konusu iken, 1529-1573 yılları arasında %12'lik bir artış gerçekleşmiştir. 1485'te yukarıda zikredilen köylerde 770 vergi nüfusu ile 215 mücerred bulunmaktadır. Köylerdeki hanelerden 343'si çift, 43'si nimçift, 238'i bennak ve 111'i karadır. Ayrıca köylerde toplam 4 ortak, 21 imam, 2 belirsiz, 1 nabadid, 1 pir-i fani ve 4 malul yer almaktadır.⁴³

1529 yılında köylerin vergi nüfusu 1.008 haneye, mücerred nüfus ise 386'ya çıkmıştır. Hanelerin 46'sı çift, 366'sı nimçift ve 591'i bennak kategorisinde idi. Çift sayısının düşerken, nimçift sayısının yükselmesi bölgede herhangi bir toprak artışının olmadığını, aksine tam çiftliklerin bölündüğü göstermektedir. Ayrıca kazaya bağlı köylerde 10 imam, 2 müezzin, 5 belirsiz, 13 nabadid, 5 pir-i fani, 6 malul, 3 muhassıl, 1 sagir ve 35 kürekçi yer almaktaydı. Yine Ayakösten köyünde 2, Alihanlı köyünde 7, Doğancılı köyünde 8, Kedve köyünde 6, Dirikicik köyünde 2, Elekci köyünde 7, Çulluyan köyünde 4, İlyaslu ve Muradlı köyünde 2 olmak üzere toplam 38 sipahizadegan tespit edilmiştir.⁴⁴

1573 yılında düzenlenen tahrirde ise köylerin vergi nüfusu 961, mücerred nüfus 587 olarak tespit edilmiştir. Zikredilen tarihte köylerde 107 çift, 484 nimçift, 484 bennak yer alırken, ayrıca 4 imam, 48 belirsiz, 4 pir-i fani, 1 muhassıl, 2 hatip, 1 gedik ve 2 kürekçi bulunmaktadır. Öte yandan Çeltülçü köyünde 2, Alihanlı köyünde 1, Bayezidli köyünde 1, Doğancılı köyünde 2, Kulağuz köyünde 1, Kedve köyünde 1, Ayakösten köyünde 1, Haydere köyünde 12, Dirikicik köyünde 2, Çulluyan köyünde 1, Kalubegli köyünde 1 olmak üzere toplam 25 sipahizadegan mevcuttur. Ayrıca 1529 yılında 10, 1573 yılında 11 nefer mutak olarak ifade edilmiştir.⁴⁵ Nüfus yapısı bu şekilde şekillenen Bozdoğan kazasına bağlı köylerden 1485 yılında 162.065, 1529 yılında 307.922, 1573 yılında ise 439.317 akçe vergi tahsil edilmiştir (bkz tablo 1).

Bozdoğan kırsalını meydana getiren bir başka yerleşim merkezi de mezraalardır. Tanımı hakkında tam bir fikir birliği sağlanamayan bu yerler; ekinlik statüsünde bulunan ve ahalisi dağılmış eski yerleşmeler olduğu gibi, geçici iskân merkezleri olarak da nitelendirilmişlerdir.⁴⁶ Bozdoğan kazasında 1478 yılında beş mezraa bulunmaktadır. Bunlar Kedve köyüne bağlı Kız, İlyaslu köyüne bağlı İlaldı ve Hacı Bedreddin, Dirikicik köyüne bağlı Hacı Yahşi, Ortasiyye'ye bağlı Kalurlu ve Türkeri mezraalarıydı. Sadece Hacı Yahşi ve Türkeri mezraalarında üç nefer ikamet ederken, diğer mezraalarda nüfus bulunmaktadır. Aynı tarihte mezraalardan toplam 9.672 akçe tasarruf edilmektedir.⁴⁷ 1529 yılında ise mezraa sayısı sekize yükselmiştir. Bunlar İlyaslu köyüne bağlı İlaldı, Ortasiyye'ye bağlı Kırdere ve Kurdoğlu, Türkeri, Çatak, Kasablu, Dirikicik köyüne bağlı Hacı Yahşi ve Bozdoğan kasabasına bağlı Çeltükçü mezraalarıdır. Bunlardan sadece İlaldı mezraasında 3 nefer bulunuyordu. Yukarıda zikrettiğimiz sekiz mezraadan toplam 24.495 akçe vergi tahsil edilmekteydi.⁴⁸ 1573 yılında Bozdoğan kazasında mezraa sayısı yedi olarak tespit edilmiştir. İlyaslu'ya tabi İlaldı, Ortasiyye'ye bağlı Kırdere, Kurdoğlu, Türkeri ve Kadı, Dirikicik köyüne bağlı Hacı Yahşi ve Eksenli köyüne bağlı Hebib? mezraalarıdır. Zikredilen tarihte mezraaların hiç birinde nüfus'a rastlanmazken, bunlardan toplam 26.960 akçe vergi alınmaktadır.⁴⁹

⁴³ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356.

⁴⁴ BOA. TD. nr. 148, s. 596-630.

⁴⁵ KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁴⁶ Üçler Bulduk, a.g.e, s. 83.

⁴⁷ BOA. TD. nr. 8, s. 321, 344, 345, 348, 349, 350.

⁴⁸ BOA. TD. nr. 148, s. 603, 606, 624, 629, 630.

⁴⁹ KKA. TD. nr. 144, v. 272a, 285b.

Bozdoğan kırsalını meydana getiren bir diğer unsur da müstakil çiftliklerdir. Yapılan çalışmada 1530 yılında 2, 1573 yılında 3 adet müstakil çiftlik tespit edilmiştir.⁵⁰ Çiftliklerden hububat, pembe, keten kendir, kenevir, kovan, deştibani, zemin, tapu, dûhan, otlak, kışlak gibi vergiler alınmaktadır. Bunlardan ilki Doğancılar köyünde bulunan Hızır veledi Alaca çiftliğidir. Bu çiftlik aynı zamanda Yorgancı çiftliği olarak bilinmesinin yanı sıra evvel müselleme çiftliği iken sonradan tımara verilmiştir. Ayrıca adı geçen çiftlikten toplam 6.799 akçe vergi alınmıştır. İkinci çiftlik toplam 3.000 akçe vergi alınan Doğancı köyüne bağlı Kozlak çiftliğidir. Üçüncü çiftlik ise defter harici kaydedilen Donduran köyüne bağlı Özgür? çiftliğidir. Bu çiftlikten ise senede 188 akçe tahsil edilmiştir.⁵¹

16. yüzyılın ilk yarısında Bozdoğan kazasının kırsalını oluşturan bir diğer unsur da konargöçerlerdir. Kazada ikisi müteferrik olmak üzere yaklaşık on altı oymak bulunmaktadır. Ancak bunların kahir ekseriyetinin Ayasuluk kazasında mütemekkin oldukları tespit edilmiştir. Buna göre Bozdoğan kazasında yer alan konargöçerlerin isim ve nüfusları şu şekildedir. Koç Basanlı tabi Çulluyan, Yörükân-ı Çulluyan, Çayır Oba, Kisveli, Kızıldağ, Karaca Tur Bali, Hacı Mahmudlar, Çulluyan, Paşa, Kiçesi (Keçesi), Çayır, Avşar, Teşneli der kurb-ü Kedve, Ahmed Kethüda, Çavdar, Müteferrika-i Kızıldağ ve Müteferrika-i Dinekler? oymaklarıdır. Bu oymaklarda toplam 579 hane, 199 mücerred ve 5 imam bulunmaktadır.⁵² Yine adı geçen kazanın 1573 yılında tutulan defterde 24 hane ve 7 mücerredten müteşekkil Sidre Köyünde Veli isminde bir oymağa daha tesadüf edilmiştir.⁵³

3. Bozdoğan Kazası'nda Ziraî Üretim, Hayvancılık ve Vergiler

Hububat

Bozdoğan kazasında iktisadi faaliyetlerin temelini zirai üretim oluşturmaktadır. Özellikle kaza topraklarının Büyük Menderes ve Akçay havzasında yer alması, zirai faaliyetlerin yanında, yetiştirilen ürünlerin de çeşitlilik göstermesine sebep olmuştur. Kazanın en önemli zirai ürünlerini hububat, bakliyat, bahçecilik ve muhtelif sanayi bitkileri oluşturmaktadır. Bütün Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Bozdoğan kazasının da en önemli hububat ürünlerini buğday ve arpa oluşturmaktadır. Bundan dolayı kazadaki tarım alanlarının çoğu bu ürünlere ayrılmıştır. Adı geçen kazada üretilen hububatların vergilendirilmesi ise şu şekilde idi. Aydın kanunnamesine göre, buğday, arpa, darı, milas ve çavdardan müd başına 2,5 kile, yani %12,5 veya 1/8, mercimek nohud, börülce, bakla vs. hububat ve bakliyattan 1/10 öşür alınmakta idi.⁵⁴ Bu bağlamda Bozdoğan kazasında 1529 yılında 6.256 kile buğday üretilirken, bunun 782 kilesini devlet vergi olarak almıştır. 782 kile de 62.560 akçeye tekabül etmektedir. Kazada 12.376 kile arpa hasadı yapılırken, bunun 1.547 kilesini devlet vergi olarak almıştır. 1.547 kile arpa ise 77.350 akçeye denk gelmektedir. 1573 yılında kazada 7.088 kile buğday üretilirken, bunun 886 kilesini devlet vergi olarak tahsis etmiştir. 886 kile 99.232 akçeye tekabül etmektedir. Yine 14.576 kile arpa üretilirken bunun 1.822 kilesini vergi olarak almıştır. 1.822

⁵⁰ BOA. TD. nr. 166, s. 471, 472; KKA. TD. nr. 144, v. 286a.

⁵¹ KKA. TD. nr. 144, v. 286a.

⁵² “İş bu cemaatlerin ekseri Ayasuluk kadılığında mütemekkin olmağın, bunların hasları dahi anlarla kayd olunmuştur.” BOA. TD. nr. 166, s. 470.

⁵³ KKA. TD. nr. 144, v. 272a; Batı Anadolu'daki tüm oymaklar için bkz. Sadullah Gülten, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Yayınları, Ankara, 2016.

⁵⁴ Mübahat Kütükoğlu, *XVI. Asırda Çeşme Kazası*, TTK, Ankara, 2010, s. 110. “Buğdayda ve arpada ve alefde ve darıda ve milasda ve çavdarda ve kasıda öşürle salarîye alınur her müdden iki buçuk kile olur.” “ve burçaktan ve mercimekten ve nohuttan ve susamdan ve börülceden ve bakladan ve soğan ve sarımsaktan ve çörekotundan ve maşdan ve yoncadan onda bir öşür alınur” Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*, C. I, İstanbul, 2001, s. 10.

kile 116.608 akçe tutmaktadır.⁵⁵ Bozdoğan kazasında arpa ve buğdaydan başka milas, darı, çavdar, burçak bürölce, mercimek, nohud, alef, bakla gibi ürünler yetiştirilmekte idi. Bunlardan alınan toplam öşür miktarı ise 1529'da 24.134 akçe, 1573'te 21.835 akçe idi.⁵⁶

Bağ, Bahçe, Bostan vesair Meyve ve Sebzeler

Bozdoğan kazasında hayli geniş yer tutan bağ ve bahçeler köylülerin önemli geçim kaynakları arasındadır. Bağ, bahçe ve bostan dışında kaydedilen bahçe bitkileri ise piyaz, sir, kestane, limon, ceviz ve meyvedir. Bozdoğan kazasının bağ ve bahçelerden alınan öşür miktarına gelince 1478 tarihli defterde toplam 1.100 akçedir. 1529 tarihli defterde toplam 14.384 akçe öşür alınırken, 1573 yılında bu rakam 15.806 akçeye ulaşmıştır.⁵⁷ Bostanlardan ise 1478 tarihli defterde sadece Ayaküsten ve Beci köylerinden 158 akçe bostan öşrü alınırken,⁵⁸ 1529 yılında önemli bir artış olmuş ve 3.885 akçeye çıkmıştır. 1573 yılında ise toplam öşür miktarı 3.857 akçeden işlem görmüştür.⁵⁹

1478 yılında piyaz ve sir öşrü 223 akçe olurken, bu miktar 1529 yılında tanzim edilen tahrir defterinde büyük bir artış göstererek 1.125,5 akçeye, 1573'te ise 1.414 akçeye yükselmiştir.⁶⁰ Bölgede kestane yetiştirildiğini de söyleyebiliriz. Buna göre 1478'de 840 akçe, 1529'da 105 akçe, 1573'te ise 203 akçe olarak tespit edilmiştir.⁶¹ Limon öşrüne 1573 tarihli defterde Çavdar ve Çulluyan köylerinde tesadüf ediyoruz ki, bu tarihte toplam 190 akçe limon öşrü alınmıştır. Ceviz öşrüne ise sadece 1529 tarihli defterde Ayakösten ve Beci köylerinde rastlanmakta olup, bunlardan 50 akçe vergi tahsil edilmiştir. 1478 ve 1529 tarihli defterlerde bulunmayan meyve öşrü 1573 tarihli defterde kazanın gelir getiren kalemleri arsında önemli yere sahiptir. Zikredilen tahrirde 2.955 akçe meyve öşrü alınması öngörülmüştür.⁶²

Çeltik

Bozdoğan kazasında ekimi yapılan bir başka ürün ise çeltiktir. Çeltik tarımıyla uğraşan köylüye çeltikçi reaya denirdi. Çeltikçilik babadan oğla geçen bir statüydü. Ayrıca ark ve kanalları temizleyip arıtanlar kürekçi olarak kaydedilirlerdi. Köylerde ekilecek çeltiğin miktarına, ne kadar tohum ekileceğine ve ekilecek tohumun miktarında herhangi bir artışa buna devlet karar verirdi.⁶³ Bozdoğan kazasındaki çeltik üretimi, “*nehri Arablü ve Sidre ki Orta Ark, nehri Kazanderesi ki Büyük Ark, nehri Yenice ki Küçük Ark demekle maruftur*” şeklinde kaydedilen arklarda yapılmakta idi. Bu nehirlerde üretilen çeltik padişah hasları içerisinde yer almaktadır. Kayıtlarda çeltik tarımı yapılan bazı arklarda, başka zirai ürünlerin ekilmesine müsaade edildiği görülmektedir. Örneğin Üçbaş nehrinin çeltiğinin Çelebi zamanından beri ekilmediği belirtilmiş ve yerine simsim başta olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin ekildiği ifade edilmiştir.⁶⁴ Büyük Ark, Orta Ark, Küçük Ark ve Üçbaş nehrinin toplam hâsılları 47.000

⁵⁵ 1529 yılında 1 kile buğday 80 akçe, 1 kile arpa 50 akçe, 1573 yılında 1 kile buğday 112 akçe, 1 kile arpa ise 64 akçeden işlem görmektedir.

⁵⁶ BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁵⁷ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356; BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁵⁸ BOA. TD. nr. 8, s. 344, 342.

⁵⁹ BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁶⁰ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356; BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁶¹ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁶² KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁶³ Feridun Emecen, “Çeltik”, *TDVİA, C.VIII*, s. İstanbul, 1993, s. 265, 266; Çeltik için ayrıca bkz. Halil İnalçık, “Rice Cultivation and The Çeltükci-Re'âyâ System in the Ottoman Empire” *Turcica, XIV*, Paris, 1982, s. 69-141; Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 24-26.

⁶⁴ *Nehr-i Üçbaş ki haliya halkı içinde şehirlü belde ile ve bu nehrin çeltiği Çelebi zamanından beri ekilmez olup yerine susam vesayir hububat ekilip ziraat olunur*. BOA. TD. nr. 166, s. 470.

akçedir.⁶⁵ Ayrıca 1478 yılında Beci köyünde çeltik üretimine rastlanırken, bu köyde 10 kile tohum ekilmektedir. Çeltiğin öşrü ise 5.220 akçe tutarındadır.⁶⁶ 1529 yılında Yenice, Piskübi ve Yiva Köy, Ayaküsten köylerinde çeltik öşrü alınmaktadır. Bu köylerden tahsil edilen çeltik öşrünün toplamı 12.193 akçedir. Diğer yandan bu tarihte Bozdoğan kasabasında 8 nefer çektükçü ve Piskübi köyünde 33 nefer kürekçi olarak ifade edilmiştir.⁶⁷ 1573 yılında ise Bozdoğan kasabası, Piskübi, Yenice ve Sidre köylerinde çeltik ekimine tesadüf edilmiştir. Bunların toplam çeltik öşrü ise 9.083 akçedir.⁶⁸

Pamuk

Dokuma sanayinin en temel hammadde olan pamuk, Bozdoğan kazasının hemen hemen her köyünde yetiştirilmektedir. Aydın sancağı kanunnamesine göre pamuk öşrü on vukiyyede bir vukiyyedir.⁶⁹ Bu bağlamda yetiştirilen pamuktan 1478 yılında 12.026 akçe, 1529 yılında 26.841 akçe, 1573 yılında ise 64.091 akçe vergi tasarruf edilmektedir.

Zeytin

Bozdoğan kazasında 1478 yılında zeytin öşrüne tesadüf edilmemektedir. Bu durum zeytinden vergi tahsil edilmemiş olmasıyla ilgili olmalıdır. 1529 tarihli tahrirde ise Sidre, Katlıç, Piskübi, Yiva ve Kalubegü köylerinde yetiştirilmektedir. Bu köylerin ödediği zeytin öşrü sadece 1.610 akçedir. 1573 yılında tutulan defterde ise kazanın tamamında zeytin yetiştirildiği görülmüş ve bu zeytinlerden toplam 2.493 akçe vergi alınmıştır.⁷⁰

Susam

Bozdoğan kazasında üretimi yapılan zirai ürünlerinden biri de susamdır. 1478 yılında müstakil olarak vergilendirilen susamdan 772 akçe öşür alınmaktadır. 1529 ve 1573 tarihlerinde ise sair bazı öşür kalemleriyle birlikte yazıldığından susama ait rakamları çıkarmak mümkün değildir. *Öşr-ü çavdar ve alef ve milas ve ve susam ve börölce ve burçak ve nohud ve mercimek vesair hububat gibi.*⁷¹

Keten, Kendir ve Kenevir

Her iklimde yetişmeye müsait olan keten, kendir ve kenevir bitkisinden genellikle çuval, çadır, yelken bezi ve halat gibi araç ve gereçler yapılmaktadır. Ayrıca sabun yapımında ve boyacılıkta kullanılan keten, kendir ve kenevir⁷², Bozdoğan kazasının önemli tarım ürünleri arasındadır. Buna göre bahsi geçen ürünler 1478 yılında müstakil olarak kaydedilirken, 1529 ve 1573 tarihlerinde keten, kendir ve kenevir şeklinde bir kalemde yazılmışlardır. Buna göre 1478 yılında 1.473 akçe kendir, 424 akçe de keten öşrü alınmaktadır. 1529 yılında ise keten, kendir ve kenevirden 11.801 akçe, 1573 yılında ise 9.076 akçe idi.⁷³

⁶⁵ BOA. TD. nr. 148, s. 596; KKA. TD. nr. 144, v. 265b.

⁶⁶ BOA. TD. nr. 8, s. 344.

⁶⁷ BOA. TD. nr. 148, s. 596-598, 604, 608, 627.

⁶⁸ KKA. TD. nr. 144, v. 268b-269a, 271a, 278b, 279a, 282b.

⁶⁹ “*Ve penbeden on vukiyyede bir vukiyye alınır.*” Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 10.

⁷⁰ BOA. TD. nr. 148, 601, 607, 608, 615; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁷¹ BOA. TD. nr. 8, s. 332, 336, 338, 342, 347, 351, 353; BOA. TD. nr. 148, s. 601.

⁷² Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 129.

⁷³ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356; BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

Küçükbaş Hayvancılık

Tahrir defterlerine resm-i ağnam ya da resm-i ganem şeklinde kaydedilen küçükbaş hayvan vergisi, iki koyuna bir akçe olarak vergilendirilmiştir. İki koyuna bir akçe⁷⁴ hükmü mucibince Bozdoğan kazasındaki küçükbaş hayvanların mevcut durumları şu şekildedir. 1478 yılında 2.797 akçe koyun vergisi alınırken, kazada 5.594 küçükbaş hayvan mevcut idi. 1529 yılında 5.265 akçe koyun vergisi alınan kazanın küçükbaş hayvan sayısı %88,23 oranında artmış ve 10.530'a çıkmıştır. 1573 yılında ise 5.192 akçe alınırken kazada toplam 10.384 koyun bulunmakta idi.⁷⁵

Arıcılık

Bozdoğan kazasında arıcılık faaliyetlerinin önemli bir yer tuttuğu görülüyor. Buna göre 1478'de 16 köy, 1529'da 13 köy, 1573'te ise 31 köyün arıcılıkla uğraştığı anlaşılmaktadır. Aydın kanunnamesine göre kovan öşrü, kovan başına iki akçe idi.⁷⁶ Bundan mütevellit Bozdoğan kazasından 1478 yılında toplam 1.600,5 akçe öşür alınırken, kazanın toplam kovan sayısı 800 adettir. 1529'da bu miktar 2.702 akçe olarak kaydedilirken toplam kovan sayısı 1.351'e yükselmiştir. 1573'te ise 2.750 akçeye karşılık kovan sayısı 1.375'tir.⁷⁷

Balıkçılık (Dalyan)

Bozdoğan kazasında Büyükark (Kazanderesi), Ortaark (Sidre), Küçükark (Yenice), Üçbaş ve Bozdoğan nehirleri mevcut olduğundan⁷⁸ kazanın balıkçılık faaliyetine de bakmak gerekmektedir. Kayıtlarda hâsıl-ı dalyan olarak kaydedilen verilerden hareketle kazada az da olsa balıkçılıktan bahsetmek mümkündür. Buna göre 1478 tahririnde Bozdoğan kasabasında Ayaküsten ve Beci köylerinde dalyan resimlerine rastlanmaktadır.⁷⁹ Bu köylerin toplam dalyan resmi 400 akçedir. 1529 ve 1573'te sadece Bozdoğan kasabasında 300 akçe dalyan resmi bulunmaktadır.⁸⁰

Değirmenler (Asiyab)

Köy ve köy altı iskân merkezlerindeki küçük işletmelerin en yaygın olanı, asiyab olarak kaydedilen değirmenlerdir.⁸¹ Aydın kanunnamesinde “*ve değirmende yıl yürüyenden altmış akçe ve altı ay yürüyenden değirmenden otuz akçe alınur ve andan aşağı her ayda beş akçe hesabı üzere alınur ve yel değirmenlerinden yirmi dörder akçe alınur ve zeytin değirmeninden onar akçe alınur...*”⁸² 1478 tarihli kayıta Bozdoğan kasabası ile Çavdar ve Kazanderesi köylerinde değirmen bulunmakla birlikte bu değirmenlerin toplam hâsılı 962 akçe tutarındadır. 1529 yılında Bozdoğan kasabası ile Kazanderesi, Ayakösten, Piskübi ve Yiva köylerinde değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerin toplam hâsılları ise 830 akçedir.⁸³ Ayrıca Doğancılı köyünde 1 adet harab değirmen ile Bozdoğan kasabasında hâsılı 300 akçe olan bir adet Ding⁸⁴ değirmeni

⁷⁴ “Resm-i ağnam babında kuzulu koyuna iki koyuna bir akçedir koyunun tamam dölün döküb ayırtlaştıkdan sonra mah-ı abridde alınur kanun-ı mukarrerdir.” Ömer Lütfi, Barkan, *Kanunlar*, s. 12; Ayrıca bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, *DTCF. Dergisi V/I*, (Ocak-Şubat), s. 485-487.

⁷⁵ *BOA. TD. nr. 8*, s. 319-356; *BOA. TD. nr. 148*, s. 596-630; *KKA. TD. nr. 144*, v. 265b-286a.

⁷⁶ “Bir kovana iki akçe resm bağlanmıştır...” Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 11.

⁷⁷ *BOA. TD. nr. 8*, s. 319-356; *BOA. TD. nr. 148*, s. 596-630; *KKA. TD. nr. 144*, v. 265b-286a.

⁷⁸ *BOA. TD. nr. 148*, s. 593; *KKA. TD. 144*, v. 265b.

⁷⁹ *BOA. TD. nr. 8*, s. 226, 342, 344.

⁸⁰ *BOA. TD. nr. 148*, s. 596; *KKA. TD. nr. 144*, v. 268b, 269a.

⁸¹ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 135.

⁸² *BOA. TD. nr. 166*, s. 367.

⁸³ *BOA. TD. nr. 148*, s. 596, 600, 604, 608.

⁸⁴ Ding değirmeni için bkz. Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 260.

mevcuttur.⁸⁵ 1573 yılında ise Bozdoğan kasabasında 4, Çektükçü köyünde 1, Kazanderesi'nde 2, Kulağuz'da 1, Ayakösten'de 2, Piskübi'de 1, Haydere'de 3, Çavdar'da 3 ve Kalubeglü köyünde 2 olmak üzere toplam 19 değirmen tespit edilmiştir. Ancak Ayakösten ve Haydere köylerinde birer değirmen haraptır. Yukarıdaki değirmenlerden 5'i 60 akçelik yani tam yıl çalışan, 3'ü ise otuz akçelik yani altı ay çalışan değirmenlerdir. Zikredilen tarihte Bozdoğan kazasında tespit edilen tüm değirmenlerden 3.300 akçe vergi alınmaktadır.

Tahunhane

Tahin öğütmek, tahin ise öğütülmüş tahıl manalarıdır. Ancak tahin susamdan elde edilen yağlı maddenin adı haline gelmiştir. Bunun gibi, tahunhanenin lugat manası su değirmeni olduğu halde özel olarak susam değirmenleri için kullanılmıştır.⁸⁶ Bozdoğan kazasında bol miktarda yetiştirilen susamı işlemek için bir tahunhane kurulmuştur. 1529 ve 1573 tarihli defterlerde tahunhanenin hâsılı 26.000 akçedir.⁸⁷ Bununla birlikte 1530 tarihli muhasabe icmal defterinde 16.666 akçe olarak kaydedilmiştir.⁸⁸ Aradaki bu fark kâtip hatasından kaynaklanmış olabilir.

Pazarlar

Ticaretin gelişmesinde pazarların payı oldukça önemlidir. Pazarlar, köylünün ve kentlinin üretmiş olduğu malları alıcıya ulaştırdıkları yerlerdir.⁸⁹ Ayrıca bir yerin kent ya da kasaba olarak vasıflandırılmasının alâmet-i farikasıdır. Bir pazar ve pazar vergisidir.⁹⁰ Bir yerde pazar yeri olup olmadığını tahrir defterlerindeki ihtisap ve bac-ı bazar resimlerinden öğrenmek mümkündür.⁹¹ Buna göre 1478 tarihli defterde Bozdoğan kazasında *bac-ı bazar* vergisine tesadüf edilmemesine rağmen, 1529 tarihli mufassal defterde 1.200 akçelik hâsılı olan bir bac-ı bazar vergisi kaydedilmiştir.⁹² 1573 tarihli defterde bir tanesi Bozdoğan nefsi, bir diğeri de Çavdar köyü olmak üzere iki bac-ı bazar resmi bulunmaktadır. Bozdoğan'daki pazar vergisi 1.200, Çavdar köyünde kurulan pazarın vergisi ise 2.045 akçedir. Pazarlardan alınan toplam bac-ı bazar vergisi 3.245 akçedir.⁹³

Diğer Vergiler

Bozdoğan kazasında raiyyet rüsumu ile birlikte zuhurata bağlı olarak toplanan bad-ı heva vergileri tahsil edilmiştir. Buna göre 1485 yılında çift, nimçift, bennak, kara ve mücerredlerden 1478 yılında 17.574 akçe, 1529 yılında 16.657,5 akçe, 1573 yılında ise 20.395,5 akçe tasarruf edilmiştir. Ayrıca zikredilen kazadan badı-heva, cürm-ü cinayet, resm-i arusane, resm-i zemin, resm-i dönüm, resm-i tapu, resm-i deştibani, resm-i otlak, resm-i koru, resm-i saz, resm-i kışlak, resm-i çayır ve resm-i ağıl vergileri tahsil edilmiştir. Bu vergilerin toplamı ise 1478 yılında 7.253 akçe, 1529 yılında 48.068, 1573 yılında 62.784 akçe olarak tespit edilmiştir.⁹⁴

Kaza Gelirlerinin Taksimi

⁸⁵ BOA. TD. nr. 166, s. 471.

⁸⁶ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

⁸⁷ BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA TD. nr. 144, v. 265b-286a.

⁸⁸ BOA. TD. nr. 166, s. 470.

⁸⁹ Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 268; Pazarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Saip, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", Çev. Melek Eğilmez, *Gelişme Dergisi Özel Sayısı (Ayrı Basım)*, 1978, s. 39-85.

⁹⁰ Suraiya Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 12.

⁹¹ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 198.

⁹² BOA. TD. nr. 148, s. 596.

⁹³ KKA. TD. nr. 144, v. 268b, 269a, 281b.

⁹⁴ BOA. TD. nr. 8, s. 319-356; BOA. TD. nr. 148, s. 596-630; KKA. TD. nr. 144, v. 265b-286a.

Osmanlı Devleti toprak tasarruflarını miri, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana grupta toplamıştır. Miri topraklar da kendi içinde has, zamet ve tımar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Burada vakıf ve mülk toprakların sahipliği ve tasarrufu şahısların elinde iken, Miri toprakların asıl sahibi devlet idi. Devlet belirli yükümlülükleri yerine getirmesi şartıyla miri toprakların tasarrufunu şahıslara devreder. Genellikle bu tür toprakların tasarruf hakkı çiftlikler halinde reayaya devredilirdi. Genellikle yıllık gelirleri 20 bin akçeye kadar olan dirlikler tımar, 20 bin ile 100 bin akçe arasında olanlar zeamet, 100 bin akçeden fazla olan yerler ise has olarak aktarılmıştır.⁹⁵

1530 yılında düzenlenen 166 numaralı icmal defterine göre Bozdoğan kazasının toprak idaresi ve gelirlerinin taksimi şu şekildedir. *Hassa-i Padişahî Alempenah* başlığı altında Bozdoğan kasabası, Çeltükçü, Eymür, Kazandesi, Sidre ve İlyaslar köyü ile Arablar ve Sidre (Ortaark), Kazanderesi (Büyükark), Yenice (Küçükark) ve Üçbaş nehirleri has gelirler arasında kaydedilmiştir. Yine Koç Basanlı tabi Çulluyan, Yörükân-ı Çulluyan, Çayır Oba, Kisveli, Kızıldağ, Karaca Tur Bali, Hacı Mahmudlar, Çulluyan, Paşa, Kiçesi (Keçesi), Çayır, Avşar, Teşneli der kurb-ü Kedve, Ahmed Kethüda, Çavdar, Müteferrika-i Kızıldağ ve Müteferrika-i Dinekler? oymakları ile Bozdoğan kasabasında bulunan Tahunhane de has gelirler arasındadır.⁹⁶ Bu tarihte hasa-i hümayun gelirlerinin toplamı ise 149.365 akçe olarak ifade edilmiştir. Aynı defterde Ayaküsten, Beci, Karaçadır ve Anamrud, Eksenlü, Katlıç, Kırdere, Piskübi ve Yiva, Haydere, Ortasiye, Çalışlu, Kalubeglü, Kasım Köyü ve Cemaat-i Kızıldağ, Bayezidlü, Alihanlu, Doğancılı, Ada, Çavdar, Seyflü, Donduran, Çulluyan, Kirnez, Yenicelü, Ara, İlyaslu ve Muradlu köyleri, Türkeri, Kadı, Kasablu, Hacı Yahşi ve Kurdoğlu mezraaları, Alacaoğlu Hızır ve Kavlak çiftlikleri ile Dink (zeytin değirmeni) tımar olarak yazılmıştır. Buradaki köy, mezraa, çiftlik ve ding değirmeninin toplam hâsılı 306.314 akçe olarak hesaplanmıştı.⁹⁷

Sonuç

13. yüzyılda Türkler tarafından kurulan Aydın'a bağlı Bozdoğan kazası, Türk boylarının yerleştiği önemli merkezlerden biridir. Aydınoğullarının hüküm sürdüğü bölgenin tamamen Osmanlı topraklarına katılması ise 1426'da II. Murat döneminde olmuştur. Bozdoğan merkezi ve bunun etrafında gelişen karye, mezraa, çiftlik gibi pek çok iskân merkezi bulunmaktadır. 1478 yılında nahiye olarak karşımıza çıkan Bozdoğan, zamanla stratejik öneminden dolayı kaza itibar olunmuştur. 1478 ve 1529 yıllarında mahalleye rastlamadığımız Bozdoğan'da 1573 yılında Yenice adında bir mahalle bulunmaktadır. Kazaya bağlı köy ve mezraa sayıları da zamanla artmıştır. Artan bu iskân sahalarına ilişkin olarak, bölgenin nüfusunda da belli ölçüde artış görülmektedir. Kazanın en önemli geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Bozdoğan kazası Büyük Menderes ve Akçay vadisi üzerinde bulunduğu için geniş tarım alanlarına sahiptir. Sulu tarımın yapıldığı bölgede tarım ürünlerinin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Tahrir defterlerinin verdiği bilgiye göre bölgede buğday, arpa, pamuk keten kendir, çeltik, zeytin, susam vb. ürünlerin çokça yetiştirilmektedir. Ayrıca bölgede küçükbaş hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri de önemli yer tutmaktadır. Bunlardan alınan vergiler has, zeamet ve tımar olarak askeri grup üyelerinin dirlikleri olarak ayrılmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

8 ve 148 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterleri.

⁹⁵ Üçler Bulduk, *a.g.e.*, s. 220; Ayrıca bkz. Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 271.

⁹⁶ BOA, TD. nr. 166, s. 470.

⁹⁷ BOA, TD. nr. 166, s. 470.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara, 1995.

929 Numaralı Kadı Tevcih Defteri (TSMA).

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

144 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Yayınlanmış Eserler ve Makaleler

AKBULUT, Osman Nuri, *Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla, 2008.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.

ATAMAN, Rengin, *XIX Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*, Cilt I, İstanbul, 2001.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.

BULDUK, Üçler, *XVI. Asırda Karahisar-ı Saib (Afyonkarahisar) Sancağı*, TTK, Ankara, 2013.

Cumhuriyetin 50. Yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, *DTCF. Dergisi V/I*, (Ocak-Şubat), s. 483-511.

DARKOT, Besim-YİNALÇ, Mükrimin Halil, "Aydın", *MEB. İA, C. II*, İstanbul 1994, s. 61-63.

DEMİR, Alparslan, *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012.

—, *XVI. Yüzyılda İçel ve Çevresinde Bozdoğan Cemaati*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

—, Alparslan, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bozdoğan Cemaatlerinin Demografik ve Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma," *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyum Bildirileri*, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, Ankara, 2000. S.103-113.

—"1722 Tarihli Tahrire Göre Bozdoğan Yörüklerinde Şahıs Adları", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C. II, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2016, s. 291-305.

EMECEN, M. Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 2013.

—, "Aydın", *DİA C. IV*, İstanbul 1994, s. 235-237.

—, "Çeltik", *TDVİA, C.8*, s. İstanbul, 1993, s. 265-266.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.9, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Donkoff, Y.K.Y, İstanbul, 2005.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2006.

- , *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- , “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Saib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, Çev. Melek Eğilmez, *Gelişme Dergisi Özel Sayısı (Ayrı Basım)*, 1978, s. 39-85.
- GÖKBEL, Asaf – Hikmet ŞÖLEN, *Aydın İli Tarihi*, Ahmet İhsan Basım Evi, Aydın, 1936.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. XXXII, Mart 1975, s. 331-348.
- GÜLTEN, Sadullah, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Yayınları, Ankara, 2016.
- “XVI. Yüzyılda Prizren Kazası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 20, Kış-2012, s. 187.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara, 2001.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi C.I 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- , “Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, 1993, s. 31-66.
- , “Rice Cultivation and The Çeltükci-Re’âyâ System in the Ottoman Empire” *Turcica*, XIV, Paris, 1982, s. 69-141.
- İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- KIVRIM, İsmail, *Taşova-Erbaa, Yerleşme, Nüfus ve Ekonomi (15 ve 16. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul, 2014.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *XVI. Asırda Çeşme Kazası*, TTK, Ankara, 2010.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 22, 1991, s. 429-439.
- ÖZEY, Ramazan, “Bozdoğan’ın Beşeri Coğrafyası”, *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S.15, Ocak 2007 İstanbul, s. 1-36.
- , “Bozdoğan’ın Doğal Coğrafyası”, *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S.12, Ocak 2006, İstanbul, s. 1-14.
- , “Bozdoğan’ın Ekonomik Coğrafyası” *Marmara Coğrafyası Dergisi*, S. 16, İstanbul, Temmuz-2007, s. 1-42.
- PAKALIN, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. Fasikül*, MEB, , İstanbul 1983.
- SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Yılında Şahıs Adları I*, TDAY. İstanbul, 1999.
- ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, TDK, Ankara, 2010.

TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metot”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.XI, 1954. s. 1-35.

—, *Nüfus ve Yerleşme C. I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.

YURTSEVEN, Erk, *Türkçe Adlar Derlemesi*, TDAV. İstanbul, 1997.